
АНТРОПОЛОГІЧНІ ПАРАМЕТРИ (МЕТА)МОДЕРНІСТСЬКОГО РОМАНУ

Бандровська О. Т.

DOI <https://doi.org/10.30525/978-9934-26-425-2-12>

ВСТУП

Поняття «модернізм» і художні явища, які означає цей термін, залишаються в центрі уваги критичної думки вже понад століття. Сучасні літературні тенденції, що розвиваються в контексті нової естетичної та світоглядної парадигми, демонструють спадкоємність з модернізмом як «відкритою в майбутнє художньою системою з тенденцією до динамічного і плюралістичного розгортання художніх форм, що відтворює власну сучасність – індустріальну техногенну цивілізацію – і одночасно містить «геном» майбутньої ноосферної цивілізації, майбутніх художніх смислів та експериментів»¹. Як наслідок, триває пошук поняття, яке б відбивало і спадкоємний зв'язок з літературою попередніх періодів – модерністською і постмодерністською, і, одночасно, відповідало новочасним естетичним вимогам. Дослідники часто надають перевагу терміну «метамодернізм», який окреслює унікальність сучасної художньої парадигми, що формується на основі синтезу двох філософсько-естетичних систем – модернізму та постмодернізму. Основною метою метамодерністського мистецтва є переосмислення підходу до відтворення реальності. На відміну від постмодернізму, де реальність часто представлено як хаотичну і фрагментовану, метамодерністи прагнуть відновити ієрархічні структури реальності і, найголовніше, реконструювати повсякденне життя людини та її чуттєвий світ. Таким чином, репрезентація людської особистості, охоплюючи всі виміри її ідентичності та емоційні стани, стає ключовим принципом і завданням метамодернізму.

Для художньої літератури метамодернізму зберігають актуальність модерністські поетологічні новації, які, передусім, пов'язані з розумінням

¹ Бандровська О. *Модернізм між минулим і майбутнім: антропологічний дискурс англійського роману*. Львів : ЛНУ імені вана Франка, 2014. С. 13.

людини та унікальності її мікросвіту, в якому поєднується суб'єктивне і універсальне, відбувається внутрішнє співставлення себе з Іншими та творення особистісної ідентичності. В цілому, модель людини в модерністському романі окреслює траєкторії та пропонує інструментарій для дослідження природи людини, її емоцій, «структури почуттів» та реакцій на події зовнішнього світу. Літературний метамодернізм розвиває ідеї модернізму, інтегруючи їх з сучасними уявленнями про ідентичність, технології та глобалізацію, щоб створити нові форми літературного вираження, які відображають сучасний досвід.

Такий спадкоємний зв'язок модернізму і метамодернізму робить актуальним вивчення антропологічних параметрів літератури модернізму, і передусім, модерністського роману. Відтак **метою дослідження** є аналіз художніх реалізацій нового типу системного розуміння феномену людини, започаткованого літературним модернізмом і найбільш повно проведеним у жанрі роману першої половини ХХ століття. Важливим завданням виступає також спроба окреслити естетичні і художні паралелі між модерністським і метамодерністським романом. **Об'єктом роботи** обрано твори провідних представників англomовного модерністського роману – британських письменників Вірджинії Вулф і Олдоса Гакслі, а також метра модернізму з Ірландії Джеймса Джойса.

1. Методологія дослідження: літературознавча антропологія

Методологія проведеного дослідження поєднує ідеї літературознавчої антропології та практику «уважного читання», розроблену «новою критикою».

Філософсько-антропологічне розуміння художньої літератури передбачає низку дослідницьких перспектив аналізу людини в літературному творі, пов'язаних з проблематикою ідентичності та способами її конституювання, реконструкцією людської психіки і тілесності, проблемами соціалізації і структурами повсякденності. Зарубіжні і вітчизняні літературознавці однотайні в тому, що джерелом знання у філософській антропології є художня література. «Філософська антропологія без розгляду літератури як первинного джерела знання недосяжна», – підсумовує Поль де Ман у статті «Критика і криза»² і пояснює, що основою справжньої природи літератури є протознання, і саме в ньому себе виявляє істина, тому «саме вигаданому персонажу дано знати все, що потрібно, про людське щастя і зустрічати смерть з байдужістю Сократа»³.

² Man P. de. Criticism and Crisis. *Blindness and Insight*. 2nd ed. Minneapolis: U of Minnesota P, 1983. P. 19.

³ Там само. P. 17.

Розвиток ідей про літературознавчу антропологію знайшов вияв у працях німецького філолога, засновника рецептивної естетики і знавця англійської літератури Вольфганга Ізера. В тринадцятому розділі «У напрямку до літературної антропології» книги «Пошуки: від читацького відгуку до літературної антропології» (1989) він пише, що незаперечний статус літературного тексту в якості парадигми культури варто переосмислити згідно з сучасною тенденцією переносити відкриття, зроблені в результаті аналізу художньої літератури, на засоби комунікації в цілому. Тобто, на його думку, саме засоби масової комунікації презентують новітню цивілізацію. І оскільки література як засіб комунікації супроводжує людство з початку його історичної пам'яті, цей факт спричинений певними антропологічними потребами. З погляду нового прагматизму, пошук відповідей на питання, що література як медіум повідомляє людям про власний антропологічний характер сприятиме становленню нової дослідницької парадигми – літературної антропології. На думку вченого, важливим чинником художньої літератури, поряд з відтворенням світу, є роздуми людини про себе і свою людську сутність. З цієї перспективи, здатність до вигадки, яка долає границю між фікційним та уявним, є розширенням людського і вказівником у напрямку чогось відмінного від нього. На цьому шляху дослідження потенціалу уявного і, в цілому, безупинної «гри наших потенціалів у сотворінні себе», літературна антропологія може отримати і беззаперечну легітимність, і відкрити позитивний евристичний потенціал, вважає Ізер⁴.

Таким чином, обґрунтування актуальності антропологічного підходу в літературознавстві супроводжується пошуком його місця серед гуманітарних дисциплін, насамперед, співвіднесеності з філософською антропологією, зосередженою на природі та сутності людини, і культурною антропологією, яка вивчає культурні відмінності людей і моделі поведінки на всіх етапах історичного розвитку. Як слушно зауважує українська літературознавиця Людмила Тарнашинська, в останні десятиліття виокремлюються два шляхи розвитку аналітичної антропології літератури – це філософсько-літературознавча гілка, частково представлена українськими науковцями, і літературознавчо-культурологічна гілка, представлена польською антропологічною школою. «Українська літературознавча наука розвиватиме обидва антропологічні шляхи, – вважає дослідниця, – хоча, мабуть, ментально ближчий і, можливо, перспективніший для нас саме другий шлях, який завдяки різним аналітико-інтерпретативним моделям дає широкі

⁴ Iser W. *Toward a Literary Anthropology. Prospecting: from Reader Response to Literary Anthropology*. The Johns Hopkins University Press, 1993. P. 262–283.

можливості для виявлення антропологічного багатоманіття «антропологічної почуттєвості» в пізнанні світу через універсальні антропологічні концепти»⁵. Позиція польських антропологів літератури узагальнена польським ученим Ришардом Ничем, який переконаний, що практикуючи антропологію літератури потрібно враховувати її підпорядкування принципам антропології культури, яку, своєю чергою, він розуміє як метадисципліну наук про культуру⁶.

У дослідженнях літератури модернізму і метамодернізму літературознавча антропологія здатна поглибити аналіз художньої образності в перспективі пошуку антропологічних конфігурацій, характерних для культури початку ХХ століття і початку ХХІ століття, і в цілому, доби Модерн і Постмодерн.

Спроба побудови художньої моделі людини певного культурного періоду дає змогу показати проблемні антропологічні поля, які стають актуальними в той чи інший період часу, їхнє оновлення та ускладнення. Наприклад, учені доводять, що поняття «особистість», атрибутивними властивостями якої є свобода і здатність духовного самоствердження, – це новоевропейське поняття. Наприклад, відповідно письменників доби Просвітництва, особливо романістів, на антропологічні виклики часу стало завдання вивчати природу людини, розуміти «людину як вільно діючу істоту», яка «знаходить у собі силу починати чи не починати, продовжувати чи припиняти різні дії»⁷. У перші десятиліття ХХ століття питання про природу людини, її місце в світі та перспективи існування набувають особливої гостроти і в філософії та інших сферах знання, і в літературі. Модернізм став художньою реакцією на цей виклик часу – потребу переглянути баланс між особистісним і універсальним, знайти художню мову, яка б відповідала новому рівню складності в розумінні людини.

З перспективи антропологічного літературознавства, метамодернізм початку ХХІ століття засвідчив зростання чутливості та концентрації людських емоцій, що є наслідком значних цивілізаційних змін цього періоду, таких як глобалізація та цифровізація, які впливають на реальне життя людини та на естетичну сферу. Тому з методологічного погляду існує потреба з'ясувати питання про статус метамодернізму

⁵ Тарнашинська Л. Літературознавча антропологія: новий методологічний проект у дзеркалі філософських аналогій. Слово і час : Науково-теоретичний журнал. К.: НАН України, Ін-т літератури ім. Т.Г. Шевченка, Нац. Спілка письменників України, 2009. № 5. С. 58.

⁶ Нич Р. Антропологія літератури. Культурна теорія літератури. Поетика досвіду. Львів: Центр гуманітарних досліджень ЛНУ ім. І. Франка; К.: Смолоскип, 2007. 63 с.

⁷ Locke J. An Essay Concerning Human Understanding. Book II: Ideas. Jonathan Bennett 2017. P. 74. URL: <https://www.earlymoderntexts.com/assets/pdfs/locke1690book2.pdf>

як потенційної парадигми, окреслити його філософське обґрунтування та проаналізувати в контексті постмодернізму і постіронії. «Враховуючи, що постмодернізм і споріднені теорії, втрачають вплив, – стверджує Джейсон Сторм, – метамодернізм скеровує зусилля на забезпечення нового всеохоплюючого синтезу»⁸. І як слушно узагальнює Роксолана Кохан, нагальною є потреба окреслити понятійну систему нової світоглядно-естетичної парадигми: «Формування поняттєвої парадигми метамодернізму, яке повинно акумулювати актуальні екзистенційні питання та пропонувати вектори пошуку відповідей на них, є необхідним завданням для сучасної науки»⁹.

Оскільки в академічному середовищі здобула поширення концептуалізація метамодернізму Тімотеуса Вермюлена і Робіна ван ден Аккера, варто наголосити, що основна ідея дослідників полягає в тому, що в ситуації після постмодернізму по відношенню до нового стану культури виникає новий спосіб сприйняття світу людиною, іншими словами, оновлена структура емоцій та почуттів. Йдеться «про чергову загальну реконфігурацію чуттєвого світу людини, передумовою якої є суттєві цивілізаційні трансформації початку ХХІ століття, що значною мірою впливають і на реальне життя людини (глобалізація, дигіталізація тощо), і на сферу естетики»¹⁰. Важливо, що така оновлена структура почуття, як зауважує Лідія Мацевко-Бекерська, «привертає увагу до канону почуттєвості, а далі стає своєрідним смисловим центром для нової естетики, що мала би дати орієнтири в переживанні нової реальності»¹¹.

Художня реконструкція феномену людини, станів її свідомості, почуттів та емоцій дає підстави проводити естетичні паралелі між модернізмом і метамодернізмом, і відтак робить актуальним подальше дослідження, із горизонту сучасної гуманітарної думки, антропологічних параметрів модерністського роману, тієї тенденції, яка знаходить вияв у сучасній літературі метамодернізму.

⁸ Storm J.A.J. *Metamodernism: The Future of Theory*. University of Chicago Press, 2021. P. 8.

⁹ Кохан Р.А. Онтологічна парадигма метамодернізму: доречність моделювання нової системи. *Innovations in philology: whims or the need of the hour* (December 6–7, 2023. Częstochowa, the Republic of Poland). Riga, Latvia: Baltija Publishing, 2023. P. 58.

¹⁰ Бандровська О. Реальність як вигадка? Поняття «метамодернізм» і «метамодерн» в сучасному культурологічному і літературознавчому дискурсі. Львів : Іноземна філологія, 2021. Вип. 134. С. 159.

¹¹ Мацевко-Бекерська Л.В. Літературознавча методологія в контурах метамодерності. *Innovations in philology: whims or the need of the hour* (December 6–7, 2023. Częstochowa, the Republic of Poland). Riga, Latvia: Baltija Publishing, 2023. P. 66.

2. Феномен людини у модерністському романі

Перші спроби системного аналізу англomовного модерністського роману беруть початок у літературних дискусіях 10–20-х років ХХ століття, коли було окреслено напрям руху, обраного новим поколінням літераторів. Ще в 1919 році Вірджинія Вулф чітко розмежувала тих, хто «намагається зробити тривіальне та минуше істинним і вічним», і тих, хто готовий «шукати життя, дух, істину чи реальність, щось, що розвивається, рухається вперед». «Проблема для романіста, – писала вона, – як у теперішньому, так, ми вважаємо, і в минулому – винахід способу залишитися вільним, щоб записати те, що буде вибрано ним з життя. Він повинен мати мужність сказати, що його цікавить не «це», а «те», і тільки «те» може скласти підвалини його творів. Для модерністів представляє особливий інтерес «те», розташоване в підсвідомості, в важкодоступних глибинах психології. Акцент відразу ж переміщається на «те», чого раніше зовсім не помічали, стає необхідним інший малюнок; нам його важко схопити, нашим попередникам він був зовсім недоступний»¹².

В історичному часі, враховуючи, що верхня границя доби Модерн припадає на початок ХХ століття, письменники-модерністи опинились на історико-культурному роздоріжжі, в точці біфуркації, коли постало питання вектору подальшого руху. Однак розташувати траєкторію їхнього пошуку в к'єркегорівську формулу «або-або» – або адаптація, розвиток, вдосконалення існуючих художніх ідей та форм, або заперечення існуючого художнього досвіду і формування нового художнього світогляду – видається спрощенням, оскільки вкладається в лінійне розуміння понять прогресу і новизни, зроблених у добу Просвітництва. Тому питання, як розуміли письменники покоління Вулф «життя, дух, істину, реальність», яке наповнення мало для них поняття «людина», в чому полягає принципова розбіжність з попереднім поколінням літераторів, зберігають свою актуальність.

Підсумовуючи еволюцію англійської естетики та поезики ХVІІІ–ХІХ століть, варто звернути увагу на естетичний плюралізм як наслідок розвитку антикласичних літературно-теоретичних ідей: «Модерна доба була позначена новою естетичною чутливістю, що характеризується відходом від класичних ідеалів гармонії та пропорційності до більш індивідуалістичних і суб'єктивістських форм самовираження. ...Усі естетичні зміни були не лише академічними чи теоретичними, вони безпосередньо впливали на прагнення і завдання наступного покоління художників-модерністів. Модернізм багато в чому можна розглядати

¹² Woolf V. *Modern Fiction. Essays of Virginia Woolf*. Vol. 4, 1925–1928. Ed. by A. McNeillie. London : The Hogart Press, 1984. P. 162.

як кульмінацію цих еволюціонуючих ідей, що характеризується поступовим відходом від традиційних форм і пошуком нових форм вираження та розуміння людського досвіду»¹³.

Отже, естетичний плюралізм доби Модерн заклав підґрунтя для експериментального різноманіття, що визначає модерністське мистецтво та літературу. Однак важливо і те, романісти доби Просвітництва розуміли перебіг людського життя як *лінійний процес* і відповідно відтворювали «біографію» своїх персонажів. Типова історія життя була заснована на фізичному дорослішанні, поступовому засвоєнні моральних принципів, пропонованих старшим поколінням, і виконанні певних життєвих кроків, необхідних для здійснення його «соціальної» долі: народження, дитинство, навчання, пошук життєвої долі і шлюб, реалізація життєвих настанов і смерть. В цьому процесі, зважаючи на всі романи ускладнення, теперішнє однозначно є зумовленим минулим, і, в той же час, визначає майбутнє.

Принцип лінійності в розумінні людського життя, втілений більшістю англійських романістів XVIII-XIX століть, поєднувався з характерним для доби Модерн розумінням співвідношення «людина – світ». У добу Просвітництва, час народження нової раціональності, віри в прогрес і спеціалізації науки, склалося розуміння *людини як суб'єкту пізнання*, чий пізнавальний розум підпорядковував всі інші властивості свідомості, а природу перетворив на об'єкт дослідження, вдосконалення і підкорення. Вже в першому англійському просвітницькому романі Д. Дефо «Пригоди Робінзона Крузо» центральний персонаж діє відповідно велінням розуму і в усьому керується, перш за все, інтересами вигоди, а набожність Робінзона поєднується з рішучістю та практицизмом кмітливого ділка.

Разом з тим, Просвітництво не можна розглядати як єдиний однорідний феномен, поряд із розвитком «великих метанаративів» мало місце й інше розуміння людини. Це, наприклад, введення психологічного часу в романах Семюеля Річардсона, метанаративні ігри з читачем в романі Лоренса Стерна «Життя та думки Трістрама Шенді, джентльмена», естетизація надприродного в передромантичному і романтичному романі тощо.

Окреслений естетичний плюралізм англійських романів XVIII–XIX століття став тим стартовим майданчиком, на якому модерністи розробили нові принципи оформлення романного героя і, на загал, здійснили перехід до нового рівня складності художньої аналітики

¹³ Bandrowska O. The Aesthetic Regime in the Modern Era: Art and Discourse on Art. Alfred Nobel University *Journal of Philology*. 2023. No 2 (26/1). P. 19.

людини, переоцінили ідею розвитку світу і людини в параметрах множинності, варіативності, нестабільності та невизначеності.

Переформатування естетичних принципів та художніх ідеалів, яке відбувалось в контексті тогочасних філософських пошуків, виявилось, насамперед, у перегляді співвідношення «людина – світ». На відміну від попередників, представників реалізму XIX століття, зорієнтованих на розуміння людини крізь призму широких соціальних зв'язків, людини як продукту всіх суспільних відносин, модерністи зосередили увагу на абсолютній цілісності та унікальності індивідуального буття людини, на людському «Я», крізь яке переломлюються всі, в тому числі, соціально значимі, властивості людини. Зосередженість на процесах психічного життя і мислення, на дослідженні духовності та структури людських переживань привела, на наш погляд, до значного результату: категоризація свідомості і інтелекту як вищих форм психіки, набуває в романах модерністів філософсько-антропологічного рівня складності.

Прикладом переорієнтації і значного розширення традиційної проблематики людини є творчість В. Вулф, зокрема, програмний роман письменниці «Місіс Деллоуей». На переконання романістки, людина має нескінченне поле свідомості, яке виходить за межі тривимірного простору, лінійного часу і причинно-наслідкових зв'язків. «Nothing exists outside us except a state of mind», – розмірковує персонаж роману «Місіс Деллоуей» Пітер Волш¹⁴. Поняття «mind», яке означає і «розум», і «дух», і «душу», поряд з поняттям «свідомість» та його похідними, стає ключовим у творчості письменниці. «Ми відчуємо нашу думку, яка тече як життя всередині нас в абсолютному контрасті до речей, які його супроводжують, <...> кантівське “Я думаю” означає “Я дихаю”, <...> дихання є суттю, з якої філософи конструюють буття (entity), відоме їм як свідомість. Це буття є уявним, тоді як думки об'єктивно є абсолютно реальними»¹⁵ – ці розмисли американського філософа В. Джеймса могли б належати англійській письменниці. Художню форму для них вона шукала в романах «плинної свідомості».

Нашарування потоків свідомості та переживань, роздумів, емоцій персонажів позбавляють модерністську романну історію лінійності. Письменники шукають такі оповідні стратегії, які б дозволили максимально нівелювати лінійність письма і об'ємно відтворити ментальну подію в слові. Так, у листі до художника Жака Равера (Jacques Raverat) Вулф писала про прагнення вийти за межі

¹⁴ Woolf V. Mrs. Dalloway. Penguin Popular Classics, 1996. P. 55–56.

¹⁵ James W. Does 'Consciousness' Exist? *The Journal of Philosophy, Psychology and Scientific Methods*. 1904. Vol. 1. No. 18. P. 490–491.

«формальної залізничної колії речення» («formal railway line of a sentence»). Французький однодумець романістики також вважав, що потрібно шукати такі слова, які справлятимуть ефект камінця, кинутого у ставок: «Коли ти пишеш слово, як наприклад, неоязичництво, це виглядає, ніби ти кидаєш у воду дрібні камінці. В усіх напрямках у повітрі розлітаються бризки»¹⁶.

Відповідно, персонажна система модерністських творів будується на подвоєннях, дуальностях, які в сукупності передають присутність Іншого в одиничному людському «єго». Вулф, наприклад, задумувала Септімуса Сміта як двійника Клариси. Нашаровуючи «я» Септімуса на «я» Клариси, письменниця позбавляє історію своєї героїні лінійності: в романі вона обирає життя, а самогубство (один з попередніх варіантів завершення історії Клариси), унаочнене лінією Септімуса, стає однією із можливих варіацій її долі, виводячи розуміння життя в простір множини можливих реалізацій.

В оформленні романних персонажів Вулф потрібно відзначити принципи, за допомогою яких письменниця конструює їхню ідентичність. В першу чергу, це принцип становлення ідентичності. В перших рядках «Місіс Деллоуей» перед читачем постає «доросла» Клариса, яка власноруч збирається придбати квіти для світської вечірки і демонструє індивідуальність та незалежність. Однак вже в наступних рядках автор надає образу героїні ширшого виміру, ніж зображення Клариси у віці п'ятдесяти двох років: на образ місіс Деллоуей нашаровується образ юної Клариси з далекого минулого. І в межах цієї дуальності «старшої» і «молодшої» Клариси письменниця вибудовує, знову ж таки, через низку дуальностей, ідентичність героїні – дружини, матері, подруги, світської дами, її ізоляцію і жах смерті, що характеризують її стосунок до самої себе. Розгортання ідентичностей персонажів відбувається в просторі власної свідомості і на перетинах потоків свідомості інших персонажів і, на загал, ілюструє ментально-психологічний пошук письменницею інтегрованої в світ особистісної сутності людини, який продовжується від початку до кінця твору.

Чи можлива цілісна людина, – це питання досліджує в своїх романах і Гакслі. «A man's a creature on a tight-rope, walking delicately, with mind and consciousness and spirit at one end of his balancing pole and body and instinct and all unconscious and earthly and mysterious on the other. Balanced. Which is damnably difficult. And the only absolute he can ever really know is the absolute of perfect balance. The absoluteness of perfect relativity. Which is paradox and nonsense intellectually», – промовляє один з центральних персонажів роману «Контрапункт»

¹⁶ Woolf V. A Writer's Diary. Ed. by L. Woolf. A Harvest Book, 2003. P. 109.

Марк Ремпін (прототипом якого слугував Д.Г. Лоуренс)¹⁷. Цілісність людини, проводить думку митець, є відносною, а не статичною, це завжди лише пошук рівноваги. Письменник у своїх інтелектуальних романах художньо концептуалізує актуальну філософську проблему – нередукованість людини до заданих наперед схем, неможливість створення єдиної синтезуючої моделі людини. Розмірковуючи про тогочасний інтелектуалізм, він наголошує, що інтелектуали «підмінюють складність реального життя людини простими інтелектуальними схемами», вони «не можуть позбутися наївної віри в розум, в абсолютну перевагу духовних цінностей», результатом чого стає зведення людини до окремих функцій: «The whole of modern civilization is based on the idea that the specialized function that gives a man his place in society is more than the whole man, or rather is the whole man», – пише Філіп Куорлз з роману «Контрапункт» у своєму щоденнику, висловлюючи авторську позицію¹⁸. Пошуки істини персонаж Гакслі називає «розвагою, витонченим сурогатом, назвою улюбленого проведення часу людьми інтелекту», тоді як, на його думку, потрібно «вивчати мистецтво цілісного життя».

Узагальнюючи, можна стверджувати, що в творах Гакслі досліджено глибинну природу інтелекту, за рахунок чого письменник розширює аналітичне поле людини. Важливо, що інтелект він розуміє як становлення, процесуальність, як перевагу розвитку над буттям. Акцентція інтелекту як пізнання дуальностей кінцевого і безкінечного, змінного і незмінного, перервного і безперервного, а також свідомості в параметрах процесуальності та нелінійності наближає митців-модерністів до тогочасної філософської думки, зокрема, Анрі Бергсона, який стверджував, зрозуміти зовнішній світ можна шляхом вивчення внутрішнього світу людини. Отже, британські романісти-модерністи створили динамічну картину світу, в якій реальність розщеплюється на низку рівнів. Своїм завданням вони зробили відтворення мисленневих і психічних процесів, крізь які людина сприймає оточуючий світ.

Не менш важливим є наголос на неподільності мікро- і макросвіту – людини і Всесвіту. Цей принцип означає вкладеність один в одного суб'єкта та об'єкта. В цьому – одна з ключових відмінностей модерністського розуміння людини від новочасної інтерпретації з наголосом на здатності та можливості людини підпорядковувати природу і світ. На наш погляд, траєкторію художнього пошуку людини модерністами добре відтворив Е. Гуссерль в одній з пізніх праць «Критика європейських наук і трансцендентальна феноменологія»

¹⁷ Huxley A. Point Counter Point. Flamingo, 1994. P. 403.

¹⁸ Там само. P. 317.

(1936): «Будь-який об'єктивний розгляд світу є розглядом «ззовні» і охоплює тільки «зовнішності», об'єктивності. Радикальний аналіз світу – це систематичний і суто внутрішній розгляд суб'єктивності, що виводить себе назовні. Це так само, як і єдність живого організму, який можна, звичайно, розглядати і розчленовувати ззовні, проте зрозуміти його можна тільки в тому випадку, якщо повернутися до його прихованого коріння і систематично простежити устремління, що виростають з нього, а також життя в усіх його виявах, що формується з нього. Все-таки це тільки аналогія, і чи не є, зрештою, наше людське буття і життя свідомості, що належить йому, разом із найглибшою проблематикою світу тим місцем, де зіштовхуються всі проблеми живого внутрішнього буття і зовнішнього опису?»¹⁹. Наприклад, в романі «Контрапункт» Гакслі окреслює ментальну картину перших десятиліть ХХ століття, цивілізаційні уявлення сучасників про науку і технології, про владу і релігію. Кожен з персонажів роману виступає одночасно і виразником цих ідей та організатором індивідуальної історії життя, і об'єктом впливу зовнішніх реалій на духовний світ, реалізацією невід'ємності зовнішнього і внутрішнього факторів у формуванні особистості та її долі. Невипадково, письменник зробив однією з головних тем своїх романів аналіз тогочасної техногенної цивілізації, передбачив її кризу в результаті порушення техно-гуманітарного балансу і розбудову суспільства споживачів.

В сучасних концептуалізаціях людини і світу велике значення надається категорії часу, в якій наголошується його креативний характер. В цьому аспекті новаторство англійських модерністів полягає в тому, що вони вводять ідею часу-становлення, переформатовуючи статичну конфігурацію «людина – світ» у динамічну – «людина у становленні – світ у становленні». По-друге, вони подають у своїх творах антропологічну інтерпретацію часу. Час існує не до людини чи поза людиною, як прийнято вважати в класичному природознавстві, час розглядається ними як інтегрований у людське буття. Об'єктивізація часу, до якої тяжіє класичний роман, змінюється на суб'єктивне судження про нього. Тому в романах модерністів оповідь вільно переміщується з одного часу в інший, конструктивну роль відіграє пам'ять і асоціації, замість часових послідовностей з'являються нашарування різночасових пластів. У всі ці тривалості, переміщення, нашарування включено «я», яке оповідає і про яке оповідають.

За рахунок антропологізації часу сюжетний час в модерністському романі міняє свої конфігурації: так, в романах «Місіс Деллоуей»

¹⁹ Husserl E. The Crisis of European Sciences and Transcendental Phenomenology. Northwestern University Press, 1970. P. 113.

В. Вулф і «Улісс» Дж. Джойса він зводиться до одного дня, у «Фінеганових поминах» Джойса – до однієї ночі, в романі Вулф «До маяка» романна дія розгортається впродовж одного вечора і одного ранку, між якими минає десять років, а в романі «Орlando» Вулф біографічний час навпаки розширюється до декількох століть. На наш погляд, метамодерністський роман зберігає і розвиває цей принцип антропологізації часу.

Звичайно, не в усіх модерністських романах письменники відмовляються від лінійної орієнтованості сюжетного часу. Втім, антропологічний погляд у них дозволяє розкрити множинність людського досвіду, різні аспекти людської ідентичності, що стають актуальними на початку ХХ століття. Як правило, конструювання ідентичності є комплексним завданням віднаходження варіанту ідентичності з переважанням тих чи інших ознак. Наприклад, в цей період на перший план виходить і стає домінуючим пошук гендерної ідентичності, і творчість Девіда Г. Лоуренса ілюструє гендерні конфігурації, в яких біологічні вияви доповнюються соціальними і психологічними аспектами ідентичності.

Актуальний комплекс ідентичності досліджено в творчості Джойса, його складають дві взаємопов'язані проблеми – національна ідентичність людини і літературна ідентичність. Передусім, важливо зазначити своєрідність авторської ідентичності письменника: це своєрідне поєднання ірландця і людини світу – Irishman and everyman. Погляд раннього Джойса на ірландську дійсність, традиції, ірландський католицизм позначений юнацьким максималізмом і є вкрай песимістичним. Його результатом стає єдино можлива позиція – мовчання і духовне вигнання, її виразником виступає Стівен Дедал з роману «Портрет митця замолоду»: «I will not serve that in which I no longer believe, whether it call itself my home, my fatherland, or my church»²⁰. Таким чином, особистісна ідентичність Джойса від початку позначена характерною для модерністів розірваністю і суперечливістю: зневажати все ірландське і писати тільки про Ірландію. Літературні персонажі письменника також, переважно, є носіями гібридної ідентичності.

Узагальнюючи антропологічні параметри модерністського роману, можна стверджувати, що модерністи створили відкриту модель людини, в якій свідомість, психіку, інтелект обрано сферою розгортання романного нарративу. В модерністських романах біографія людини подається як процес самоорганізації особистості: письменники приходять до розуміння персональності системи життєвих цінностей людини,

²⁰ Joyce J. A Portrait of the Artist as a Young Man. The Project Gutenberg, 2001. Chapter V.

практично жоден з їхніх персонажів не наслідує цінності попереднього покоління, формує їх не лише розумом чи пам'яттю, а й емоційним переживанням, і контекстом слугує, як правило, міжсуб'єктний діалог, який приходить на зміну монологічної проповіді класичного роману.

3. «Нова щирість» метамодернізму

Креативний потенціал запропонованої модерністським романом моделі виступив важливим тригером конструювання поетики постмодерністської літератури. Постмодерністський роман продовжив розробляти ідеї плюральності і варіативності, одночасно проблематизуючи ідею цілісності та гармонійної впорядкованості світу, вкорінену в модернізм. Закладені в модерністському романі принципи нелінійності та самоорганізації у відтворенні людського життя постмодерністи доводили, за влучним виразом К. Брук-Роуз, до «меж витривалості»²¹.

Метамодернізм можна вважати напрямом культури і літератури, що виник у відповідь на постмодернізм і намагається його переосмислити. З погляду літературознавчої антропології, основною інтенцією представників цього напрямку виступає спроба об'єднати різні аспекти досвіду людини і художньо відтворити складну цілісність людини крізь осциляцію іронії і щирості, емпатії та апатії, оптимізму і песимізму. Таке завдання, передусім, скероване на реконструкцію соціальної, культурної та особистісної ідентичності. Також метамодерністи прагнуть знайти баланс між раціональним аналізом і емоційною реакцією, визнаючи обидві ці сфери як важливі для розуміння та відтворення реальності.

Відмова від постмодерністської іронії в метамодерністських творах відбувається на користь більш глибокого розуміння людини та її реакцій і сприйняття сучасності – наслідків глобалізації, калейдоскопічності мас-медіа та Інтернету, маніпуляцій з «правдивою» інформацією, стрімкого розвитку технологій, серед яких – вибуховий ефект штучного інтелекту. Контрастуючи з постмодерністською емоційною відстороненістю, відновлюється цінність інтуїції та емпатії, і така зорієнтованість засвідчує і спадкоємний зв'язок з філософсько-світоглядною та естетичною парадигмою модернізму, і одночасне оновлення проблематики людини.

Відповідно, в сучасному метамодерністському романі ідентичність персонажів набуває нових вимірів. Наприклад, в романі Кадзуо Ішігуро «Не відпускай мене» досліджується основне кантівське питання «що є людина?», і тема людської ідентичності набуває невідомої модерністам емоційнішої глибини та поєднання з незваними моральними

²¹ Брук-Ровз К. Палімпсестна історія. Еко У. *Маятник Фуко*. Львів : Центр гуманітарних досліджень, 1998. С. 710.

дилемами, пов'язаними з клонуванням людини, тобто з можливістю створення генетично ідентичної копії людини. Також у багатьох сучасних романах однією з найпоширеніших є проблема культурної і національної ідентичності. Так, у романі Заді Сміт «Білі зуби» ідентичність персонажів сформовано з урахуванням мультикультурних соціальних і сімейних взаємин. На загал, представники метамодерністського роману значно розширюють поле досліджень ідентичності в контексті сучасних цивілізаційних процесів.

Модерністська динамічна конфігурація «людина у становленні – світ у становленні» так само зберігається у фокусі уваги сучасних письменників, чия увагу привертає повсякденне життя людини, і разом з тим, сучасний історичний контекст. Як наголошують у вступі до колективної монографії «Метамодернізм. Історичність, афект і глибина після постмодернізму» Вермулен і Аккер, потрібно «створити таку мову або, як мінімум, низку пов'язаних між собою діалектів, щоб прийти до розуміння поточного історичного моменту, – мову, що дозволяє розібратися з прірвою між тим, що, як нам здавалося, ми знаємо, і тим, з чим стикаємося у повсякденному житті. Для нас такою мовою є метамодернізм»²². Наприклад, романи Джонатана Франзена «Коректури» та «Свобода» можна визначити і як сімейні саги, і як епос сучасності. У них письменник досліджує динаміку сучасного американського життя, зосереджуючись на сімейних відносинах, соціальній критичності та пошуку особистої ідентичності.

Повною мірою основні естетичні принципи метамодернізму та ідею «нової щирості», яка є реакцією на постмодерністську іронію та деконструкцію, було реалізовано в творчості Деvida Воллеса. Творчі зусилля письменника зорієнтовані на відновлення інтересу до проблем звичайної людини, на пошук нової щирості в літературі та точне відтворення повсякденності, взаємозв'язку розуму та емоцій, невідповідності між соціальною роллю людини та внутрішнім відчуттям себе, відчуженості та залежності сучасної людини. У романі «Нескінченний жарт», який у США вважають культовим метамодерністським твором, письменник поглиблює модерністські художні стратегії відтворення людських емоцій, почуттів та щирості у поєднанні з тотальною іронією, яку він вважає одним з визначальних елементів літератури та культури, хоча й виступав у 1990-ті проти «епідемії іронії». У «Нескінченному жарті» застосовуються принципи та засоби постмодерністського письма, але з нетрадиційною для постмодернізму метою – глибшого відтворення вічних людських істин та цінностей. Отже, емоція і щирість, з одного

²² Metamodernism: Historicity, Affect, and Depth After Postmodernism. Ed. R. van den Akker, A. Gibbons, and T. Vermeulen. Rowman & Littlefield International, 2017. P. 3.

боку, та іронія, з іншого – два полюси осмислення реальності, співіснування і конкурування яких утворюють естетичну рамку роману. Варто відзначити інтерактивний характер роману «Нескінченний жарт», скерованість до читача, його інтелектуального потенціалу та емоційного світу, що також підтверджує «емоційний» поворот у світі культури після постмодернізму

Окреслені окремі характеристики метамодернізму оприявнюють спроби сучасних письменників переосмислити та переформулювати культурні та естетичні підходи в епоху, що швидко змінюється, і сформувати відповідні естетичні принципи.

ВИСНОВКИ

Художня література і, передусім, жанр роману є невичерпним антропологічним ресурсом, що пропонує глибоке розуміння людського буття. Роман має сюжетні і нарративні можливості повною мірою розкривати індивідуальні і колективні ідентичності, культурні норми і цінності, динаміку влади і повсякденне життя людини з урахуванням історичного контексту. Невід'ємною в жанрі роману є універсальна проблематика людської екзистенції та психології людини. Потенціал літературознавчої антропології дає змогу розширити аналітику людини в художній літературі, і, головне, пояснити, як розуміння людини зумовлює структуру сюжету, оформлення героя, нарративні стратегії, символічний план, тобто естетичну цілісність художнього твору.

Модернізм кінця XIX – першої половини XX століття можна вважати періодом інтенсивного розгортання плюральных стратегій формування художнього образу людини і переформатування культури за антропологічним вектором, які зумовила і підготувала доба Модерн. Інновації модерністського роману, увага до феноменів психічного життя людини, зокрема, до її свідомості, інтелекту, емоцій, почуттів, афектів, залишаються затребуваними в сучасній літературі. Відтак у фокусі метамодерністського роману знаходяться багатогранність людської ідентичності, вплив на людину процесів глобалізації та цифрової культури, а також важливість емпатії у подоланні викликів сучасного життя. Письменників-модерністів і метамодерністів об'єднує потреба осягнути людину в її реальних параметрах, і розбудова цілісної моделі людини залишається на сьогодні метою, що постійно оновлюється.

АНОТАЦІЯ

У розвідці увагу зосереджено на антропологічному вимірі модерністського і метамодерністського роману. Показано, що модерністські поетологічні новації зберігають свою актуальність у художній літературі

метамодернізму, особливо в розумінні людини та унікальності її мікросвіту. Аналіз художніх реалізацій нового типу системного розуміння феномену людини, започаткованого літературним модернізмом, особливо у жанрі роману першої половини ХХ століття, виступає першорядною метою дослідження. Доводиться, що літературний метамодернізм розвиває ідеї модернізму, інтегруючи їх із сучасними уявленнями про ідентичність, технології та глобалізацію. Багатогранність людської ідентичності, ритуали повсякденного життя людини, вписані в глобальний контекст, а також важливість емпатії в подоланні викликів сучасного життя центрують проблематику метамодерністського роману. Продемонстровано продуктивність літературознавчої антропології в аналізі феномену людини та його репрезентації в художній літературі, а також у поясненні плюральних стратегій формування художнього образу людини в модерністському і метамодерністському романі в контексті переформатування культури відповідного періоду. Підсумовано, що естетичні і художні паралелі між модерністським і метамодерністським романом доводять, що розбудова цілісної моделі людини є відкритим проектом культури, що постійно оновлюється.

Література

1. Бандровська О. *Модернізм між минулим і майбутнім: антропологічний дискурс англійського роману*. Львів: ЛНУ імені вана Франка, 2014. 444 с.
2. Бандровська О. Реальність як вигадка? Поняття «метамодернізм» і «метамодерн» в сучасному культурологічному і літературознавчому дискурсі. Львів : Іноземна філологія, 2021. Вип. 134. С. 152–164. DOI: <http://dx.doi.org/10.30970/fpl.2021.134.3519>
3. Брук-Ровз К. Палімпсестна історія. Еко У. *Маятник Фуко*. Львів: Центр гуманітарних досліджень, 1998. С. 702-710.
4. Кохан Р.А. Онтологічна парадигма метамодернізму: доречність моделювання нової системи. *Innovations in philology: whims or the need of the hour* (December 6–7, 2023. Czestochowa, the Republic of Poland). Riga, Latvia : Baltija Publishing, 2023. P. 56–59. DOI <https://doi.org/10.30525/978-9934-26-383-5-14>
5. Мацевко-Бекерська Л.В. Літературознавча методологія в контурах метамодерності. *Innovations in philology: whims or the need of the hour* (December 6–7, 2023. Czestochowa, the Republic of Poland). Riga: Baltija Publishing, 2023. P. 64–67. DOI <https://doi.org/10.30525/978-9934-26-383-5-16>
6. Нич Р. *Антропологія літератури. Культурна теорія літератури. Поетика досвіду*. Львів : Центр гуманітарних досліджень ЛНУ ім. І. Франка; К. : Смолоскип, 2007. 63 с.

7. Тарнашинська Л. Літературознавча антропологія: новий методологічний проект у дзеркалі філософських аналогій. Слово і час : науково-теоретичний журнал. К.: НАН України, Ін-т літератури ім. Т.Г. Шевченка, Нац. Спілка письменників України, 2009. № 5. С. 48-61.
8. Bandrovskia O. The Aesthetic Regime in the Modern Era: Art and Discourse on Art. Alfred Nobel University Journal of Philology. 2023. No 2 (26/1). P. 9–21. DOI: 10.32342/2523-4463-2023-2-26/1-1
9. Husserl E. *The Crisis of European Sciences and Transcendental Phenomenology*. Northwestern University Press, 1970. 405 p.
10. Huxley A. *Point Counter Point*. Flamingo, 1994. 459 p.
11. Iser W. Toward a Literary Anthropology. *Prospecting: from Reader Response to Literary Anthropology*. The Johns Hopkins University Press, 1993. P. 262–283.
12. James W. Does ‘Consciousness’ Exist? *The Journal of Philosophy, Psychology and Scientific Methods*. 1904. Vol. 1. No. 18. P. 477–491. URL: <https://archive.org/stream/jstor-2011942/2011942#page/n1/mode/2up>
13. Joyce J. *A Portrait of the Artist as a Young Man*. The Project Gutenberg, 2001. URL: <https://www.gutenberg.org/files/4217/4217-h/4217-h.htm>
14. Man P. de. Criticism and Crisis. *Blindness and Insight*. 2nd ed. Minneapolis: U of Minnesota P, 1983. P. 3–19.
15. *Metamodernism: Historicity, Affect, and Depth After Postmodernism*. Ed. R. van den Akker, A. Gibbons, and T. Vermeulen. Rowman & Littlefield International, 2017. 260 p.
16. Storm J.A.J. *Metamodernism: The Future of Theory*. University of Chicago Press, 2021. 328 p.
17. Woolf V. *Modern Fiction. Essays of Virginia Woolf*. Vol. 4, 1925–1928. Ed. by A. McNeillie. London: The Hogart Press, 1984. P. 157–165.
18. Woolf V. *Mrs. Dalloway*. Penguin Popular Classics, 1996. 213 p.
19. Woolf V. *A Writer’s Diary*. Ed. by L. Woof. A Harvest Book, 2003. 372 p.

Information about the author:

Bandrovskia Olha Trohymivna,

Doctor of Philological Sciences,

Professor at the World Literature Department

Ivan Franko National University of Lviv

1, Universytetska str., Lviv, 79000, Ukraine